

**יישובי חברת האשלג בים המלח
וקיבוץ בית הערבה
במלחמת העצמאות**

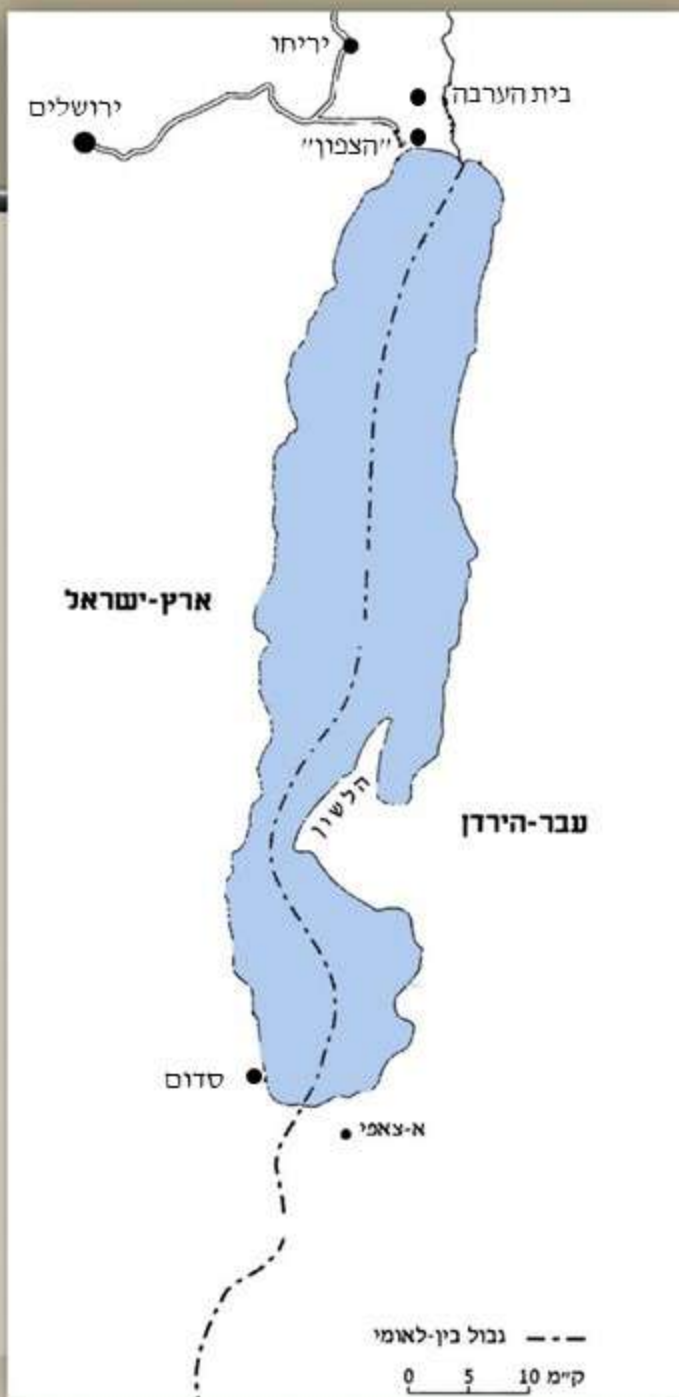
יוסי לנגוצקי (אלי"מ, דימ.)

מרץ 2023

רקע היסטורי

1911	משה נובומייסקי, מהנדס מכרות מסיביר, מבקר לראשונה בים המלח
1925	משה לנגוצקי מקים תחנת ניסיונות ותצפיות בצפון ים המלח.
1930	לאחר 10 שנות מאבק של נובומייסקי, זוכה חברת האשלג, בסיוע התנועה הציונית לקבל מממשלת המנדט הבריטי, זיכיון להפקת מלחי ים המלח ומקימה בצפון ים המלח מפעלים להפקת אשלג וברום.
1933	מוקם סניף ה"הגנה" בים המלח
1934	חברת האשלג מקימה מפעל נוסף להפקת אשלג בסדום
1936-1939	מאורעות תרצ"ו-תרצ"ח
1939	קיבוץ בית הערבה מוקם בצפון ים המלח, בסמוך למפעלי חברת האשלג
שנות ה-40	חברת האשלג מעסיקה כאלפיים עובדים, חלקה של החברה בייצוא מגיע לעשרות אחוזים מהייצוא מהארץ
1947	החלטת האו"ם מ-29 בנובמבר, לחלוקת ארץ-ישראל, קובעת כי שטח הזיכיון שבצפון ים המלח יהיה בתחום המדינה הערבית ואילו שטח הזיכיון שבסדום יהיה בתחום המדינה היהודית
1948	נכשל הניסיון להוצאת יישובי חברת האשלג בים המלח ממעגל המלחמה. 500 מתושבי ולוחמי צפון ים המלח וקיבוץ בית הערבה, מתפנים בדרך הים לסדום
1948	שבעה חודשי ניתוק וקרבות בסדום.
1952	חברת האשלג מולאמת ובמקומה מוקמת חברת מפעלי ים המלח
1983	קיבוץ בית הערבה מוקם מחדש

מפת "גוש ים המלח"

שיירת שייט מסדום לצפון ים המלח

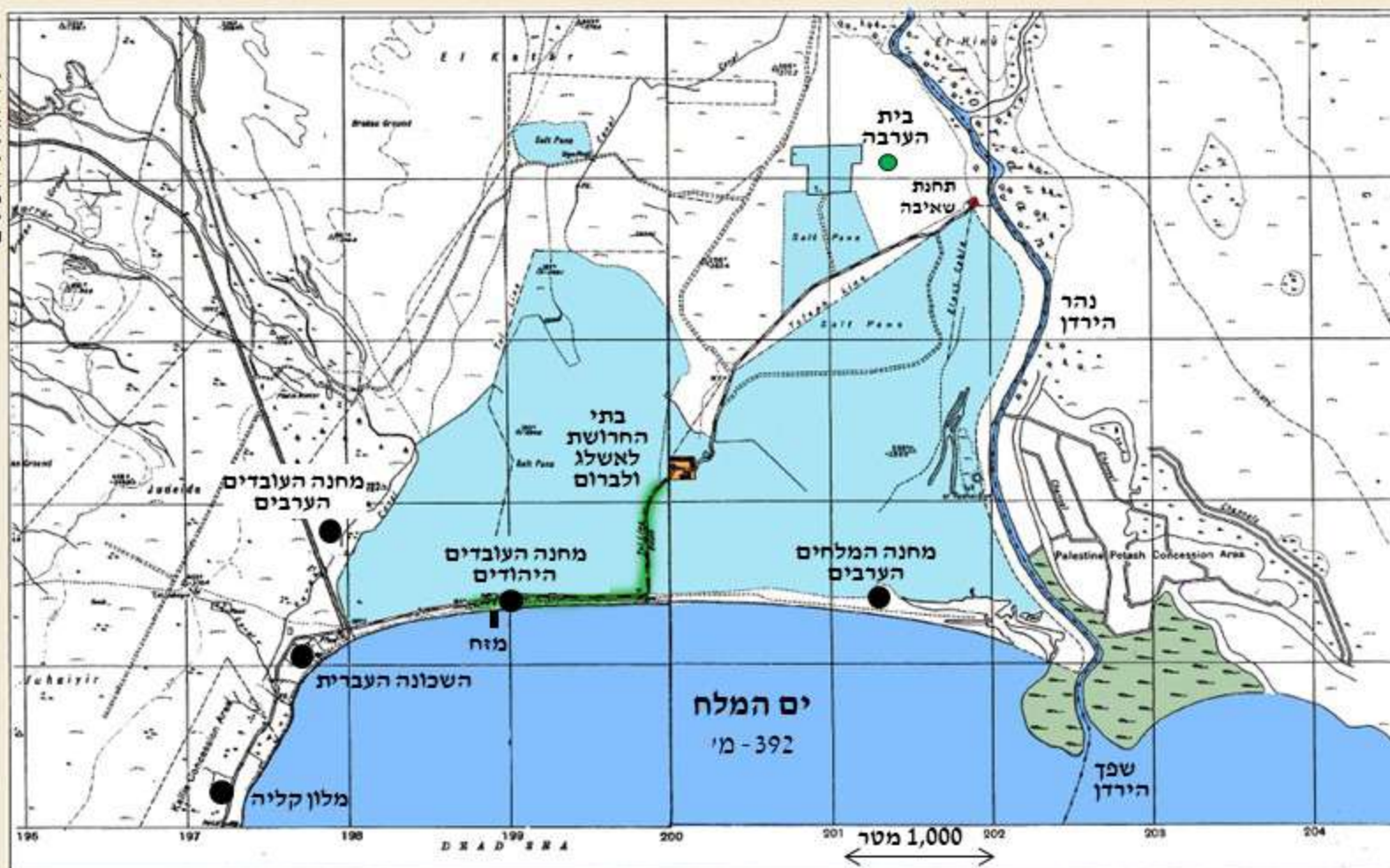
מאפייני חברת האשלג הארץ ישראלית

- ❖ חברת האשלג הייתה רשומה באנגליה ופעלה בתוקף זיכיון שניתן לה ע"י ממשלות המנדט הבריטי של ארץ ישראל ושל עבר הירדן, ל-75 שנה.
- ❖ פעילות החברה התרכזה בשני "ישובים תעשייתיים" שמוקמו בשני קצוות ים המלח. בצפון ים המלח בזיכיון ששטחו היה 22,000 דונם, מהם 2,600 בעבר הירדן ובדרום הים בשטח זיכיון של 100,000 דונם, מהם 37,000 בעבר הירדן.
- ❖ חברת האשלג שילמה, בגין רווחיה, תמלוגים לממשלות ארץ ישראל ועבר הירדן.
- ❖ החברה הפיקה אשלג וברום ששווקו לרחבי העולם. בהיקף שהגיע לעשרות אחוזים מהייצוא מארץ ישראל.
- ❖ באותן שנים העסיקה חברת האשלג אלפי עובדים, כמחציתם ערבים מארץ ישראל ומארצות שכנות.
- ❖ בסדום פעלו, בקומונה, כ-150 חברי תנועת "הקיבוץ המאוחד"

מפת צפון ים המלח 1948

ליריחו / לירושלים

- אזור ברכות האידוי
- ביצה
- מסילת רכבת

בית הערבה 1946

צפון ים המלח 1944

תצ"א אלכסוני
מבט מצפון מזרח

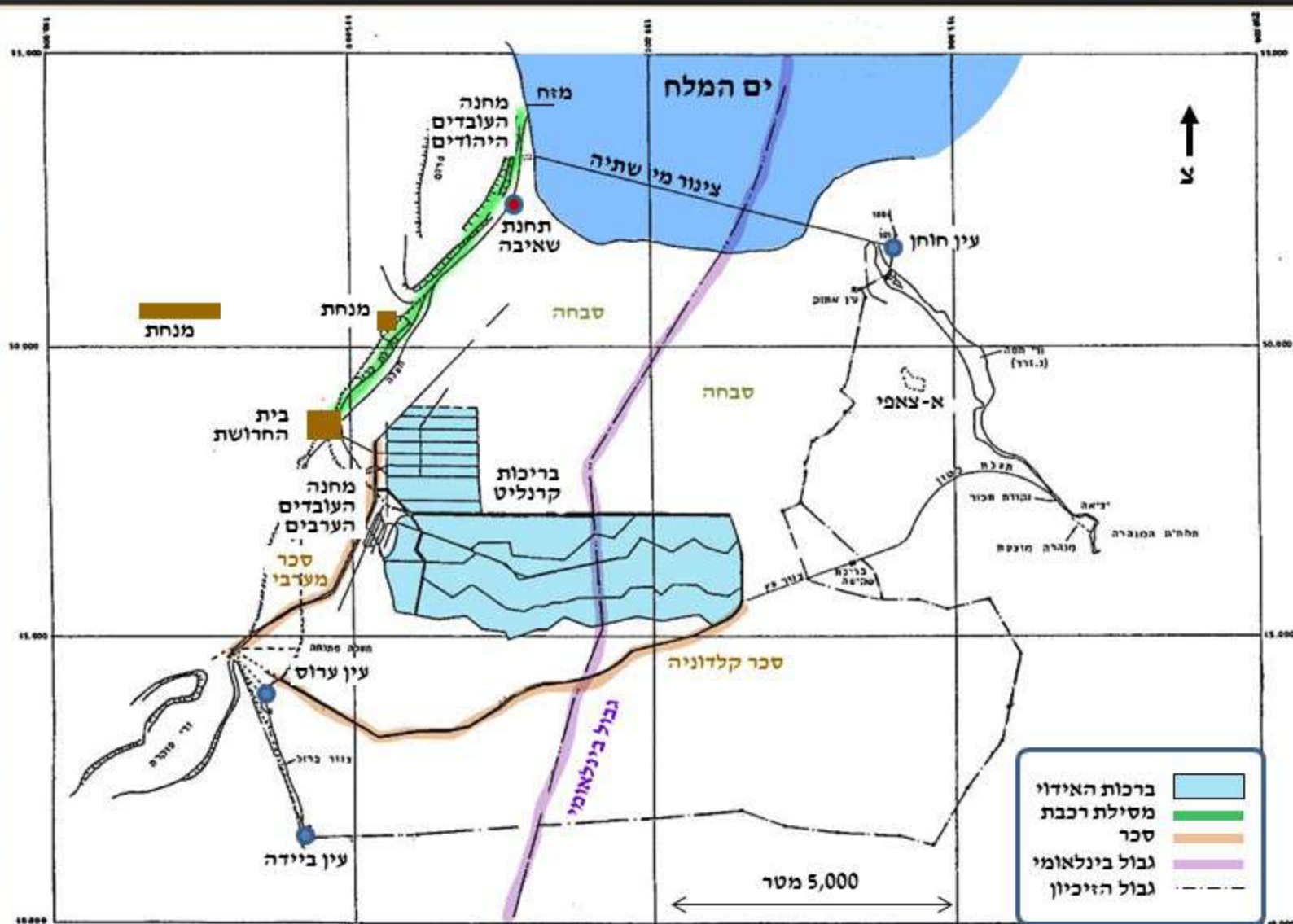
ים המלח

**בתי החרושת
לאשלג ולברום
צפון ים המלח
1944**

תצ"א אלכסוני
מבט ממערב

דרום ים המלח (סדום) 1948

מבט לכיוון מזרח - מהר סדום

**מחנה העובדים היהודים
למרגלות הר סדום
ובית החרושת לאשלג
בסדום**

מבט לכיוון צפון - מדרום

מבט לכיוון מערב - מהים

בית הביטחון בסדום 1939

מחנה העובדים היהודים למרגלות הר סדום 1937

תצ"א אלכסוני, מבט מדרום מזרח, 1937

המזח בסדום 1945

מתקנים ומערכות בישובי חברת האשלג

1. מחנה מגורים לעובדים היהודים, שהוקם על חוף האגם.
2. מגורים לעשרות משפחות יהודיות, כמו גם גן ילדים ובית ספר.
3. מחנות מגורים לעובדים הערבים.
4. מזח סמוך למחנה העובדים (ב"צפון" הייתה גם מספנה).
5. בריכות לאידוי מי האגם, חלקן בשטח עבר הירדן.
6. בתי חרושת שפעלו ב"צפון" במרחק 1000 מ' מהאגם ובסדום במרחק 6000 מ' מהאגם.
7. רכבות צרות מסילה שפעלו בין בתי החרושת למזחים.
8. תחנות כוח ליצירת חשמל.
9. מתקני שאיבת מי האגם ותעלות להזרמתם לבריכות האידוי.
10. מערכות לשאיבת והזרמת מי שתיה ממקורות שונים.
11. מנחת לכלי טייס.
12. מתקני תרבות וספורט.

בצפון ים המלח היו בסמוך למתקני חברת האשלג:

1. מלון "קליה" - ממערב לשטח הזיכיון.
2. קיבוץ בית הערבה - בתוך הקצה הצפוני של שטח הזיכיון.

1929 - מאורעות תרפ"ט

23 חלוצי תחנת הניסיונות שבצפון ים המלח, התפנו בשייט לאזור קלירוהי שבצדו המזרחי של האגם, לאחר שהוזהרו ע"י ידידים ערבים כי כנופיות אויב מתכוונות להתקיפם.

1933 - מוקם סניף "ההגנה", המפקד הראשון משה לנגוצקי

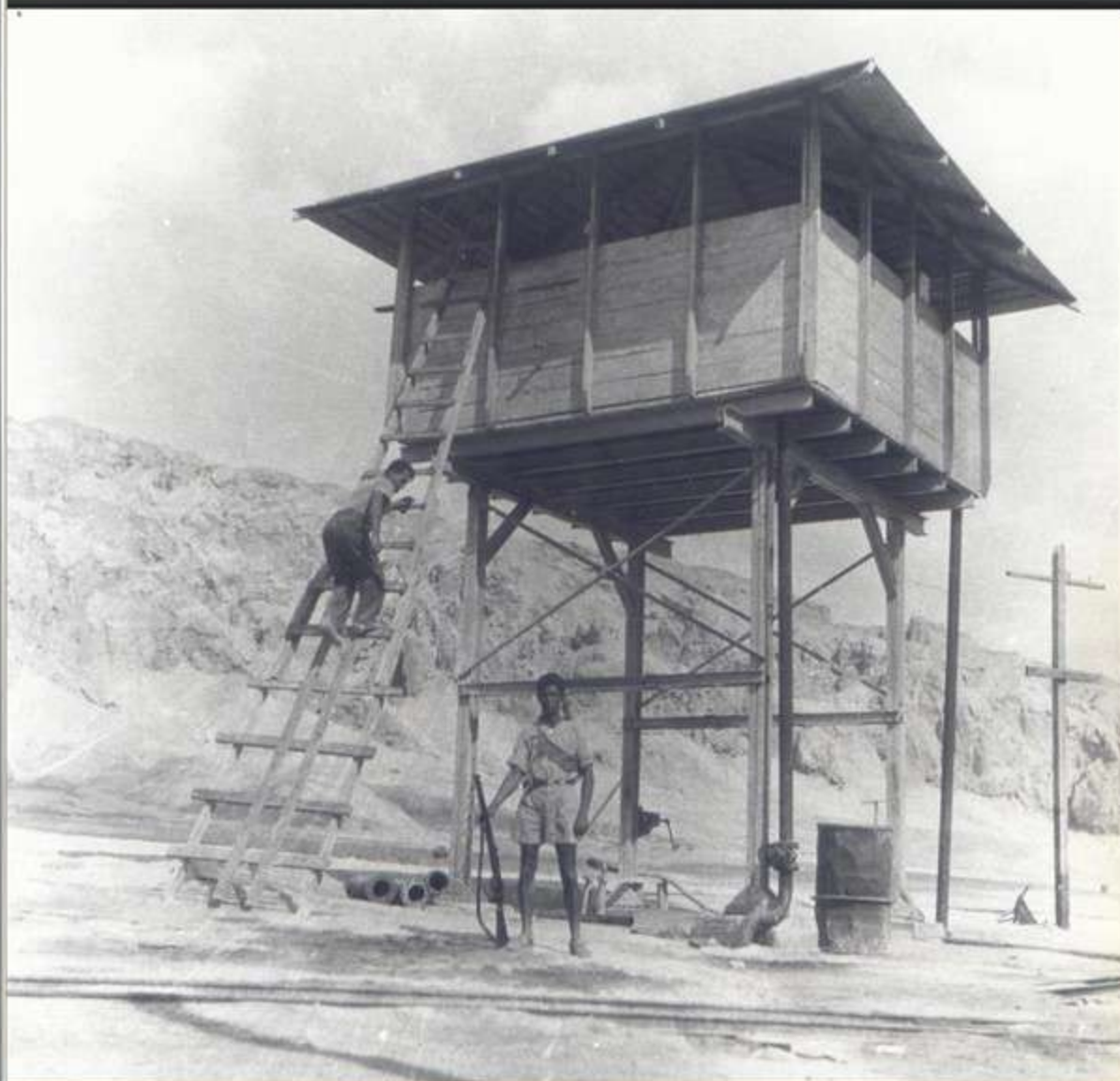
1936-1939 - מאורעות תרצ"ו - תרצ"ט

❖ סניף ה"הגנה" עסק ב:

- ❖ רכישת נשק מעבר הירדן, הסלקתו והברחתו לירושלים.
- ❖ אימון עובדי החברה שהיו חברי "הגנה".
- ❖ סיוע בניסויי ופיתוח אמל"ח ("דוידקה", מדוכות לירי רימונים ועוד).
- ❖ השטת לוחמי פלמ"ח ל"שטחי אש" לצרכי אימונים.
- ❖ השיירות היומיומיות שבין צפון ים המלח לירושלים הותקפו וזכו להגנת הצבא הבריטי (כולל מטוס סיור).
- ❖ יישובי חברת האשלג בוצרו (מגדלי תצפית, מיקוש, גדרות מחושמלות ועוד).
- ❖ בוצעו סיורים ומארבים.
- ❖ בסדום הוקם מנחת למטוסים קלים.
- ❖ בצפון ובדרום ים המלח פעלו עשרות רבות של נוטרים.

במהלך מאורעות אלה לא הותקפו ישובי חברת האשלג עצמם, אלא רק השיירות שבין צפון ים המלח וירושלים. כמו כן התנהלו מספר קרבות עם כנופיות אויב, באזור המעיינות המליחים שמדרום לבית החרושת בסדום.

מגדל שמירה, סדום 1938

❖ הצבא הבריטי חשף סליק שהיה בבית החרושת לברוס,

בצפון ים המלח, בו הוסתרו:

❖ 40 רובים

❖ 15 תת-מקלעים טומיגן

❖ 10 מרגמות 2"

❖ 5 מקלעי לואיס

❖ מאות רימונים.

❖ ל"הגנה" היו בסדום, בצפון ים המלח ובבית הערבה

מכשירי קשר אלחוטיים.

1947-1948 מלחמת העצמאות בגוש ים המלח

- ❖ מערך יישובי חברת האשלג הא"י וקיבוץ בית הערבה היווה יחידה ביטחונית אחת ("גוש ים המלח"/"הגוש המזרחי"), שהייתה פרוסה, באותן שנים, מסדום ועד לירושלים, מרחק של כ- 120 ק"מ. לב מערך זה היו שני ישובים תעשייתיים, בצפון ובדרום ים המלח שהיו, באותה עת, נקודות הישוב המבודדות והמרוחקות ביותר בארץ ישראל.
- ❖ התחבורה מצפון ים המלח ובית הערבה, לירושלים התנהלה לאורך 40 ק"מ, מרחק כשעת נסיעה, בעיקר במשאיות שנסעו במהלך המלחמה על ציר שהיה כולו בשטח ערבי, באבטחת הצבא הבריטי ומספר אנשי פלמ"ח.
- ❖ הקשר התחבורתי הבלעדי בין 2 יישובי חברת האשלג, שמשני צדי ים המלח, היה באמצעות עשרות כלי שייט של חברת האשלג וארך 8-12 שעות.
- ❖ "גוש ים המלח" היה מנותק מיישובים יהודים במשך 7 חודשים, החל מתאריך 10.4.1948, מועד הפסקת ליווי השיירות בין ים המלח לירושלים ע"י הצבא הבריטי - עד למועד הגעת כוח פלמ"ח (חטיבת הנגב) לסדום (מבצע "לוט") בדרך היבשה ביום 25.11.1948
- ❖ שטחי זיכיון חברת האשלג, בצפון ובדרום ים המלח גבלו בעבר הירדן על כל המשתמע מכך מבחינה ביטחונית, כשחלקים מהזיכיון אף היו בתוך שטח עבר הירדן.

1947-1948 מלחמת העצמאות בגוש ים המלח (המשך)

- ❖ להוציא את יריחו, שהייתה במרחק של כ-9 ק"מ מצפון ים-המלח, לא היו ישובים ערביים בסמוך למפעלי האשלג בצפון ים המלח ולקיבוץ בית הערבה.
- ❖ עד 15 למאי 1948 היו יחידות "הלגיון הערבי" (הירדני) פרוסות בסמוך לגבול ארץ ישראל עם עבר ירדן, טווח נסיעה של שעות בודדות עד לשטחי זיכיון חברת האשלג שבצפון ים המלח.
- ❖ הישוב הערבי הסמוך ביותר לשטחי זיכיון חברת האשלג בדרום ים המלח, היה הכפר א-צאפי שהיה בצדו הירדני של ים המלח, במרחק של 8 ק"מ מסדום (5 ק"מ ממזרח לגבול ישראל עם ירדן).
- ❖ באזור סדום לא היו, מרבית התקופה, כוחות של "הלגיון הערבי" (הירדני).
- ❖ גוש ים המלח, היה מבוצר ברמה טובה, כולל גדרות תייל ומוקשים ומאויש ע"י סד"ג של גדוד מתוגבר, שהורכב מלוחמי פלמ"ח, חי"ש, עובדי חברת האשלג וחברי קיבוץ בית הערבה. כמות הנשק שהיה בגוש ים המלח הגיעה לכמחצית כמות כלי הנשק שהיו במרחב העירוני של ירושלים במלחמת העצמאות. לדוגמה: בגוש ים המלח היו 413 רובים כשבירושלים היו 649 רובים, בגוש ים המלח היו 17 מקלעים קלים - כשבירושלים היו 29 מקלעים קלים.
- ❖ בצפון ים המלח פותח תהליך ייחודי, בו הופק מאשלג חומר נפץ שנקרא "שדית" (כלורט האשלגן), אך מרביתו (3 טון) הוטל לאגם, בעת פינוי צפון ים המלח.
- ❖ בצפון ובדרום ים המלח, הוכשרו מנחתים למטוסים (כולל מטוסי דקוטה) שאיפשרו הטסת אנשים, אספקה ופינוי חולים ונפגעים.

1947-1948 מלחמת העצמאות בגוש ים המלח (המשך)

- ❖ לרשות הלוחמים עמדו 21 כלי שייט, שאפשרו השטת כוחות, סיורים ופשיטות בשטחי אויב כמו גם הבאת מי שתיה, ממקורות שהיו בצד הירדני של האגם.
- ❖ מערכת קשר הרדיו של חברת האשלג (סדום - "צפון" - כלי השייט - ירושלים) תוגברה בקשר אלחוט של ה"הגנה" / צה"ל.
- ❖ מרפאות עם רופאים, פעלו בשני צדי האגם.
- ❖ תכסית השטחים שהשתרעו סביב יישובי חברת האשלג, בצפון ובדרום ים המלח כללה בנוסף למי האגם עצמו, שטחים נרחבים של בריכות אידוי, תעלות עמוקות להזרמת מי הים לבריכות האידוי, סכרים נגד שיטפונות, שטחי סבחה, ביצות כמו גם שטחי בתרונות. בסמוך לקיבוץ בית הערבה היו גם מספר בריכות לגידול דגים. שטחים אלה היו קשים עד בלתי עבירים לתנועת כוחות עוינים במידה והיו מנסים לחצות אותם בדרכם לתקיפת היישובים.
- ❖ נקודת התורפה, בהגנה באזור צפון ים המלח, הייתה העובדה כי ריכוזי האוכלוסייה היהודית באזור היו פרוסים ברצועה באורך של כ-7000 מ'. המרחקים בין ארבעת ריכוזי האוכלוסים, שמוקמו לאורך רצועה זאת שהשתרעה, מצפון-מזרח לדרום-מערב היו כלהלן: מקיבוץ בית הערבה - לבתי החרושת 2500 מ'; מבתי החרושת - למחנה העובדים היהודים 2000 מ'; ממחנה העובדים - לשכונה העברית 1700 מ'; מהשכונה העברית - למלון קליה 1000 מ'.

1948-1947 מלחמת העצמאות בגוש ים המלח (המשך)

- ❖ שיפור ההגנה בצפון ים המלח, חייב ויתור על שטחי מלון קליה והשכונה העברית, שבאגף הדרום-מערבי של האזור, והתכנסות בשלושת הריכוזים האחרים, שהיו מוקפים בשטחי מים (ים, בריכות וביצות).
- ❖ פריסת שלושת ריכוזי האוכלוסייה בסדום (מחנה עובדים - בית חרושת - מחנה ג'), הייתה אף היא פזורה לאורך רצועה שהשתרעה, מצפון לדרום לאורך של כ- 8000 מ', אך באזור זה, בניגוד לצפון ים המלח, לא התקיים איום תקיפה ממשי של "הלגיון הערבי" (הירדני).
- ❖ ניתוק והטלת מצור, ע"י "הלגיון הערבי" (הירדני), על צפון ודרום ים-מלח ובית הערבה, הייתה מהלך לא מסובך לביצוע, מאידך, כיבוש הישובים בצפון ודרום ים המלח כמו גם כיבוש קיבוץ בית הערבה ע"י הירדנים היה מבצע כלל לא פשוט לביצוע. זאת בעיקר, אך לא רק, מחמת השטחים הבלתי עבירים שהשתרעו סביב לישובים.

משימות "גוש ים המלח" במלחמת העצמאות

1. שמירת חיי התושבים והלוחמים. שמירה על מתקני ורכוש חברת האשלג וקיבוץ בית הערבה.
2. מימוש עקרון ההיאחזות הבלתי מתפשרת בקרקע, לאור המדיניות שהתבססה על ההנחה שמפת ההתיישבות תשפיע, בתום המלחמה, על קביעת גבולות המדינה.
3. אפשרות ניצול קירבת צפון ים המלח למעברי הירדן ולציר יריחו-ירושלים לצורך פגיעה בצירי התחבורה ובכוחות "הלגיון הערבי" (הירדני) הנעים לעבר ירושלים וסביבתה.
4. שימוש בסדום כבסיס להערכות אפשרית של צה"ל, לכיבוש מפרץ אילת.

טבלת כוחות "גוש ים המלח" מאי 1948

סה"כ 937 אנשים בכל הגוש:

- 161 נשים
- 104 ילדים
- 449 **לוחמים** (413 רובים)

סה"כ נשק בגוש	רובים	מקלעים קלים	מקלעים בינוניים
413	17	3	
תת מקלעים	מרגמה 2"	מרגמה 3"	פיאט
34	7	3	3

הרכב:

פלמ"ח	חי"ש	עובדי חברת האשלג
80	40	145

מיקום:

בית הערבה	מתקני חברת האשלג	מלון קליה
140	240	210

צפון ים המלח סה"כ 590 אנשים:

- 118 נשים
- 84 ילדים
- 265 **לוחמים** (246 רובים)

סדום - סה"כ 347 אנשים:

- 43 נשים
- 24 ילדים
- 184 **לוחמים** (167 רובים)

טבלת כוחות "גוש ים המלח" יוני 1948 - סדום

סה"כ 379 לוחמים (390 רובים)

הרכב:

פלמ"ח	יוצאי בית הערבה	עובדי חברת האשלג	הפלוגה המקובצת	חי"ש
64	86	152	68	9

מיקום:

מחנה העובדים	בית החרושת	מחנה ג'
196	49	134

סה"כ 21 כלי שייט:

- 5 ספינות גרר
- 1 ספינת נוסעים
- 10 אסדות משא
- 2 סירות מנוע
- 3 סירות משוטים

ציוד מכני כבד:

- כ-10 טרקטורים ומחפרים

ניגוד אינטרסים בין אוכלוסיית גוש ים המלח

בקרב אוכלוסיית גוש ים המלח היו ניגודי אינטרסים, שגרמו למתחים ובעיות שונות:

- ❖ הנהלת חברת האשלג - הייתה חברה בריטית, שמטרתה הייתה ליצור רווחים כלכליים ולשמור על רכושה.
- ❖ עובדי החברה - נפגעו קשות כשפוטרו מהחברה ביום 15 מאי 1948.
- ❖ חברי "הפלוגה המקובצת" - פעלו כקומונה בסדום, וראו בפועלם מהלך לקידום הקמת קיבוצים במרחב. נושא שלא נכלל כלל במטרות חברת האשלג, בפרט לא בעתות מלחמה.
- ❖ חברי קיבוץ בית הערבה - נפגעו קשות מפינוי יישובם ושאפו לשוב ולבנותו מחדש.
- ❖ מפקדת ההגנה/צה"ל - הייתה מחויבת להבטיח את חיי אנשי הגוש ומתקניו תוך התמודדות עם תחושות ושאيفות האוכלוסיות השונות.
- ❖ לוחמים - פלמ"ח וח"י
- ❖ חברי אצ"ל ולח"י - מיעוט שקיבל את מרות "ההגנה", בגוש ים המלח, באופן מוחלט.

- ❖ "הניתוק והבדידות הפכו לאויב עיקרי".
- ❖ חוסר קשר טלפוני, העדר עיתונות ודואר ונתק מוחלט של שבעה חודשים בין אנשי סדום לבני משפחותיהם שבארץ גרמו לבעיות מורל ומשמעת קשות ביותר.
- ❖ תנאי אקלים קשים, ללא מזגנים, מרבית תקופת המצור.
- ❖ מחסור במי שתיה.
- ❖ מזון בכמויות מוגבלות.
- ❖ נוכחות נשים וילדים הקשתה על חיי המקום, עד לפינויים לתל אביב בהטסה.

מלחמת העצמאות בגוש ים המלח

את המלחמה באזור ניתן לחלק
לשלושה פרקי זמן:

טרום פינוי צפון ים המלח ובית הערבה
29 נובמבר 1947 - 20 מאי 1948

פינוי צפון ים המלח ובית הערבה לסדום
19/20 מאי 1948

הניתוק וקרבות סדום
20 מאי 1948 - 25 נובמבר 1948

- ❖ גוש ים המלח (או "הגוש המזרחי") היה במלחמת העצמאות יחידה מבצעית אחודה, שהשתייכה ל"חטיבת מחוז עציוני" (חטיבת ירושלים).
- ❖ מחמת העובדה כי חלק משטחי זיכיון חברת האשלג, יועדו בהחלטת האו"ם מ-29 לנובמבר 1947, להיות בתחום מדינה ערבית, נעשו חלק מההחלטות הביטחוניות שהיו קשורות ב"גוש" בדרג של רוח"מ דוד בן גוריון ושל יגאל ידין (ראש אגף המבצעים והרמטכ"ל בפועל).

טרום פינוי צפון ים המלח ובית הערבה

29 נובמבר 1947 - 20 מאי 1948

❖ החלטת האו"ם מיום כ"ט בנובמבר 1947 על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות:

- **מדינה ערבית** שבשטחה נמצאים מפעלי חברת האשלג שבצפון ים המלח
- **מדינה יהודית** שבשטחה נמצא מפעלי האשלג שבדרום ים המלח

החלטה זאת היוותה את אקורד הפתיחה לאירועי מלחמת העצמאות בגוש ים המלח כמו גם את הגורם שהאיץ בהמשך את תהליך חיסולה של חברת האשלג הא"י.

❖ פרק הזמן שבין החלטת האו"ם מיום כ"ט בנובמבר 1947 לבין יציאת הבריטים מהארץ ביום 14 מאי 1948, בגוש ים המלח, דמה מאד מבחינה ביטחונית למאורעות תרצ"ו-תרצ"ח.

❖ בהיותה חברה בריטית, זכתה חברת האשלג להגנה ע"י הצבא הבריטי עד תום המנדט ביום 15 מאי 1948, בפרט באבטחת השיירות היומיות שהתנהלו בין צפון ים המלח וירושלים בסיוע לוחמי הפלמ"ח.

אירועים - טרום פינוי צפון ים המלח ובית הערבה

16.12.1947	לוי שפיגלמן, מפקד ההגנה בסדום, נהרג בשיירה במבואות ירושלים.
12.1947	הצבא הבריטי, בסיוע מטוס סיור ומספר לוחמי פלמ"ח מתחיל ללוות את השיירות בין צפון ים המלח לירושלים.
1.1.1948	ירי על שיירה באזור שער האריות
1.1948	ירי על שיירה באזור שער שכם
10.1.1948	ירי על מלון "קליה"
19.1.1948	בן גוריון דן עם נובומייסקי בדבר אפשרות שימוש בסדום כאחד הבסיסים לכוחות שישתלטו בהמשך על מפרץ אילת.
20.1.1948	גואל לויצקי מגיע לסדום ומתמנה למפקד חבל סדום מתחתיו דב זרחין כמפקד סדום
20.1.1948	ירי באזור הבריכות בסדום
20.1.1948	פוצץ מכון מי השתיה בא-צאפי, עבר-הירדן, שהיה מקור מי השתיה בסדום, זאת לאחר שחובל כמה פעמים קודם לכן במהלך ינואר
8.2.1948	ירי על מחנה ג' (סדום)
9.2.1948	ירי על מבנה המשטרה (העזוב) בסדום
10.2.1948	התקלות בפטרול ערבי מדרום לסדום

אירועים - טרום פינוי צפון ים המלח ובית הערבה (המשך)

13.2.1948	התקלות בכוח ערבי ליד עין ערוס שמדרום לסדום
מרץ 1948	פיצוץ גשר בוואדי אל-קלט ע"י הפלמ"ח
מרץ 1948	התקלות בכוח ערבי ליד עין ביידה שמדרום לסדום.
12.3.1948	נהרג סייר ערבי מדרום לסדום
מרץ 1948	במהלך חודש מרץ, הובאו מי שתיה לסדום, בסירות מצפון ים המלח
25.3.1948	5 מעובדי החברה נופלים בשבי ירדני, באזור הבריכות בסדום
31.3.1948	הרג עובד ערבי בסדום, שיבש את המאמץ לשחרור השבויים
1.4.1948	נובומייסקי טס לעמן במטרה לטפל בשחרור השבויים
10.4.1948	הצבא הבריטי מפסיק לאבטח את שיירות חברת האשלג
18.4.1948	ישורון שיף, נציג המטכ"ל מסכם כי סדום, תהיה בסיס האם של גוש ים המלח וכי יש להתכונן לאפשרות נסיגה מצפון ים המלח ובית הערבה ולהותירם "אדמה-חרוכה".
19.4.1948	צבי שמאלי, מתמנה לפקד על צפון ים-המלח
20.4.1948	בסדום אין מי שתיה כמו גם קיים מחסור בדלק
אפריל מאי 1948	יהודה אלמוג (קופלביץ) נציג ה"פלוגה המקובצת" בסדום פועל עצמאית בנושאי ביטחון האזור, במקביל לנציגי ההגנה וצה"ל
30.4.1948	פיצוץ מעביר מים בכביש יריחו ע"י הפלמ"ח

אירועים - טרום פינוי צפון ים המלח ובית הערבה (המשך)

1.5.1948	נובומייסקי מציע ארגון מחדש של ההגנה בים המלח ע"י הפרדה בין מפקדה צבאית לבין רשות אזרחית ומתנגד למפקד שיהיה חבר קיבוץ.
3.5.1948	פיצוץ מעביר מים בכביש יריחו ע"י הפלמ"ח
מאי 1948	וועדת ביקורת מטכ"לית קבעה כי: "בית הערבה הוא אולי המקום המבוצר ביותר בכל הארץ".
6.5.1948	יהודה אלמוג, נציג "הפלוגה המקובצת" פועל נגד נובומייסקי
10.5.1948	יוזמת עבדאללה אל-תל (מג"ד בלגיון הערבי) לתקוף את צפון ים המלח (יכדי שלא יוותר קוץ בגבו של הלגיון") נדחת ע"י גלאב-פאשה (מפקד הלגיון) בטענה שמתנהל מו"מ עם נובומייסקי וכי מדובר בחברה בריטית.
13.5.1948	מפגש נובומייסקי, בצפון ים המלח עם נציגי ממשלת ירדן
14.5.1948	מפגש נובומייסקי עם בן גוריון בנושא ההסכם עם ירדן.

פינוי צפון ים המלח ובית הערבה לסדום

19/20 מאי 1948

- ❖ החלטת האו"ם מיום 29 לנובמבר 1947 על חלוקת ארץ-ישראל, ופיצול שטחי חברת האשלג לשתי מדינות שונות, האחת מהן מדינה ערבית, המריצה את נובומייסקי להתמודד עם גזרה זאת, מחשש שפיצול זה יגרום לריסוקה של החברה.
- ❖ עם ראשית מעשי האיבה, שהחלו מיד לאחר החלטת האו"ם, החל נובומייסקי, לעשות מאמץ עליון להוצאת אזור זיכיון ים המלח ממעגל המלחמה. עיקר מאמציו, בנקודה זאת, נעשו אל מול עבדאללה מלך ירדן (מדינה שהייתה שותפה לרווחי חברת האשלג) עמו קיים נובומייסקי לאורך השנים קשרי עבודה.
- ❖ ניסיון זה, שבוצע בתיאום ובידיעת בן-גוריון, לא היה ידוע באותה עת לציבור וכתוצאה מכך החלו גורמים מסוימים לייחס לנובומייסקי חוסר נאמנות לאומית.

אירועים - פינוי צפון ים המלח ובית הערבה לסדום

13.5.1948	מתקיים מפגש, בצפון ים המלח, בין נובומייסקי לבין תופיק אבו אל-הודה ראש ממשלת ירדן ובריגדיר גלאב-פאשה מפקד "הלגיון הערבי" (הירדני). במפגש זה הסכימו שני הצדדים על אפשרות של "שביתת נשק" במסגרתה תמשיך חברת האשלג לפעול ובלבד ששטח הזיכיון יהפוך לשטח ניטרלי, לעובדי החברה תותר רק אחזקת נשק שהותר ע"י ממשלת המנדט, יורשה פינוי הנשים והילדים, הכניסה והיציאה משטחי הזיכיון, כולל טיסות, יתקיימו בבקרת הירדנים. נקבע כי הצדדים יפגשו שוב, בצפון ים המלח, ביום 17 למאי לגמר ההסכם ונובומייסקי טס לתל אביב לקבל את אישור בן-גוריון להסכם.
13.5.1948	כפר עציון נפל בידי "הלגיון הערבי". 129 מלוחמינו, שנפלו בשבי, נרצחו
14.5.1948	נובומייסקי נפגש עם בן-גוריון בתל אביב, כשעה לפני ההכרזה על הקמת המדינה וסוכם ביניהם כי הם ימשיכו לדון בנושא בהמשך היום. נובומייסקי עוזב את המפגש. יוצא לרחוב, נפגע ע"י אופנוע, שובר רגל ומאושפז בבית חולים.
14.5.1948	החל פינוי נשים וילדים מצפון ים המלח לת"א, במטוסי "דקוטה". (DC-3)
15.5.1948	כוחות "הלגיון הערבי" (הירדני) חוצים את גשר אלנבי לתוך שטח ארץ ישראל.
15.5.1948	"הלגיון הערבי" (הירדני) כובש את "תל-אור" (נהריים) שממזרח לירדן ומפר את הסכם הפירוז שנחתם בנידון.

אירועים - פינוי צפון ים המלח ובית הערבה לסדום (המשך)

15.5.1948	מתקיימת פגישה עם נובומייסקי, בבית החולים, בהשתתפות גולדה מאיר, נציג המטכ"ל רס"ן אמנון זעיר ("רודי") נציג חברת האשלג, פאול זינגר. ישראל גלילי (עוזר בכיר לשר הבטחון לשעבר ראש המפקדה הארצית של ההגנה) ויגאל ידין (רמטכ"ל בפועל) הסמיכו את זינגר ואת רודי לחתום על הסכם מתאים במפגש המתוכנן עם הירדנים, ב-17 למאי בצפון ים-המלח. בן גוריון כתב ביומנו: "נסכים לשביתת נשק באזור הקונצסיה (זיכיון י.ל) ובית הערבה ונדרוש הובלת מזון ללא נשק".
15.5.1948	חברת האשלג מפטרת את מרבית עובדי החברה וגורמת בכך למשבר אמון חמור בין שני הצדדים.
16-18.5.1948	פינוי מוטס לת"א של ילדי ונשות צפון ים המלח ובית הערבה.
17.5.1948	עבדאללה פוקד על גלאב פאשה לתקוף את ירושלים בשונה מתוכנית הפלישה שמטרתה המקורית הייתה השתלטות רק על השטח שיועד למדינה הערבית הגובל בירדן.

אירועים - פינוי צפון ים המלח ובית הערבה לסדום (המשך)

17.5.1948

מפגש חוזר בצפון ים המלח עם נציגי ממשלת ירדן, שהקצינו את ההבנות שסוכמו ביום 13 במאי, כנראה לאור הישגיהם בכפר עציון. הירדנים דרשו שנציג חברת האשלג יפנה לממשלת ירדן בבקשה רשמית לקבלת חסות ירדנית והוצאת שטחי הזיכיון בצפון ובדרום ים המלח, כמו גם שטח קליה ובית הערבה מ"תחום המבצעים הצבאיים" החל מיום 18 למאי 1948.

המשמעות המעשית של פניה זאת הייתה כי עתיד כל אנשינו שימצאו בשטח החסות יהיה נתון לחסדי הירדנים.

רודי, כשאליו מצטרף זינגר הסכים לדרישת הירדנים, זאת לאור הערכתו כי:

"אין לנו סיכוי להחזיק מעמד בלחימה מכיוון שהירדנים היו גומרים אותנו בעשר דקות. מה רציתם? גוש עציון נוסף? לא די שהקרבתנו כל כך הרבה אנשים בגוש עציון? כל הקרב הזה הוא רק אגדה... אין לקרב אבוד שום ערך ממשי... זו אגדה ומספיק אגדה אחת... וסתם כך להקריב אנשים..."

על מנת להטעות את הירדנים, בדבר הכוונה לנטוש בחשאי את אזור צפון ים המלח, איפשר רודי לנציגי הלגיון לבקר בבית הערבה."

17.5.1948

רודי וזינגר נפגשים עם נציגי עובדי חברת האשלג ונציגי בית הערבה ומעדכנים אותם בדבר בקשת החסות מירדן.

רודי: "ההוראות שבידי הן למנוע גוש עציון שני".

נציגי עובדי חברת האשלג ונציגי בית הערבה מתנגדים למהלך.

אירועים - פינוי צפון ים המלח ובית הערבה לסדום (המשך)

18.5.1948	זינגר טס מצפון ים המלח לעדכון בן גוריון בתל אביב, עמו אחד מבכירי עובדי חברת האשלג שלא הציג כהלכה את עמדת המתנגדים לפינוי צפון ים המלח. בן גוריון: "לא לך ולא למישהו אחר יש זכות למסור לגיון הערבי אדמה שהייתה ברשות המדינה היהודית."
18.5.1948	זאת אמירה בלתי מובנת, מכיוון שצפון ים המלח היה אמור להיות לאור החלטת האו"ם בשטח המדינה הערבית. גם נובומייסקי הוכה בהלם על תוכן הפניה לירדן בבקשת חסות, בהיותה מנוגדת להבנות שהושגו עם הירדנים ב-13 במאי.
18.5.1948	בתגובה לכוונה לאפשר ביקור נציגי הלגיון בסדום, כחלק ממימוש הסכם הכניעה שנחתם ע"י רודי וזינגר, הודיע רס"ן גואל לויצקי מפקד מרחב סדום כי הוא ילחם על הגנת סדום ולא יאפשר לנציגי הלגיון לבקר במקום. לויצקי גם הצליח לשכך את זעם עובדי חברת האשלג על פיטורם, ולגייסם להגנת סדום.
18.5.1948	רודי מגיע לסדום עם הסכם הכניעה שנחתם עם הירדנים ונתקל בהתנגדות לויצקי שמתקשר אישית לבן-גוריון ומקבל את אישורו להילחם על סדום.
19.5.1948	יגאל ידין (רמטכ"ל בפועל 1948) הביע את דעתו לפני בן-גוריון: "בצפון (ים המלח) אין להילחם. אין (שם) לוחמים ואין נשק. יש להעביר הכל לדרום - האנשים והנשק."
20.5.1948	שעה 02:45 מברק בהול מידין: "יש לפנות את צפון ים המלח לסדום"
20.5.1948	פינוי בהישט לסדום של 449 איש מצפון ים המלח. לאחר הפינוי היו חילופי האשמות בין נובומייסקי לבין בן גוריון בדבר האחריות לחבלה שבוצעה ע"י כוחותינו במתקני החברה טרם ההתפנות מצפון ים המלח.
20.5.1948	כוח פלמ"ח חוזר להשלמת חבלה במתקני חברת האשלג בצפון ים המלח.

"בליל 19 במאי 1948... צבי שמאלי מסר לנו על פקודה לפנות את המקום עד 4 בבוקר. הידיעה הממה אותנו. איזה שגעון... אמרתי אז לרודי שלמרות הפקודה לעזוב, אני רוצה להישאר במקום... הייתי בטוח שאם אני אשאר יצטרפו אלי קודם בחור או שניים ואח"כ עשרה או עשרים ויתכן אף יותר. שיקולי היו ששבעים אנשי פלמ"ח בוודאי ישארו. 75 מבין 150 אנשי בית הערבה ו-70 מפועלי ים המלח, ביחד הרי 200 איש ובמספר כזה של אנשים קרוב לוודאי שהיינו מחזיקים מעמד. אולם רודי לא נתן לי לדבר באמרו שהפקודה היא לעזוב ואין להפרה.

לדעתי, לא הייתה כל סיבה לעזיבת המקום. לא הייתה כל הצדקה לנסיגה. אשר לנשק - לא הייתה באף מקום כמות כזו כמו אצלנו. אוכל היה בשפע, מים היו. מסביב היו 10 עמדות עם מיקוש ועם קשר טלפוני ביניהן וכו'. בשטח הבריכות המלוחות חפרנו תעלות עם מחסומי בטון למניעת מעבר. את הדרכים מיקשנו, מצד מזרח הירדן. מצד שכונת הפועלים עד הבריכות חפרנו תעלות אנטי טנקיות. היה לנו אווירון ים שיכול לנחות בים (הביא אותו יהודי מהולנד). במקרה ושדה התעופה יצא מכלל שימוש. הנה כי כן יכולנו להחזיק מעמד ולו החזקנו גם גורל ירושלים היה אחר".

הפינוי מהמזח בצפון ים המלח

19/20.5.1948

רישום:
מנחם סופר
איש פלמ"ח

שיירת הצפון מגיעה לסדום

21.5.1948

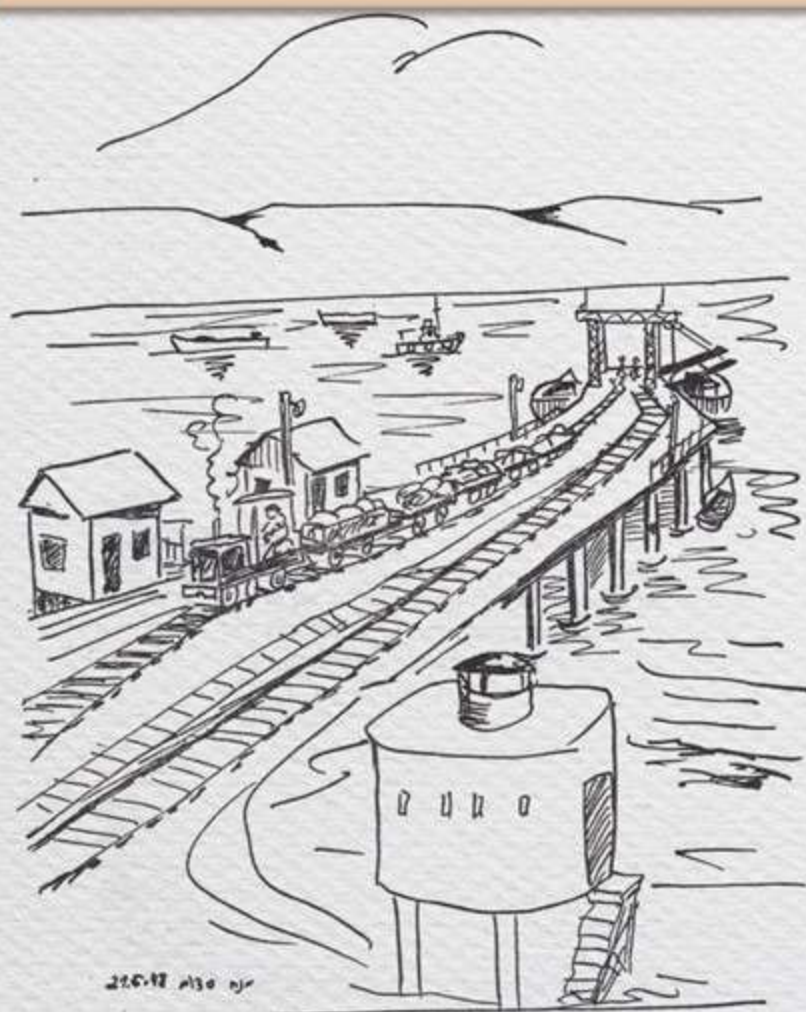

רישום:
מנחם סופר
איש פלמ"ח

המזח בסדום יום לאחר ההתפנות מהצפון

21.5.1948

מנחם סופר 21.5.48

רישום:
מנחם סופר
איש פלמ"ח

מבט מהר סדום על מחנה העובדים ועל כלי השייט, 1948

הניתוק וקרבות סדום

20 מאי 1948 - 25 נובמבר 1948

19.5.1948	נותקה הזרמת מי השתיה לסדום, מא-צאפי שבצד הירדני של האגם. מעתה היו המעיינות המליחים שממערב לבית החרושת (עין ערוס, עין ביידה) למקור המים העיקרי בסדום.
19.5.1948	נותק הקשר עם ערביי הסביבה.
20.5.1948	בסדום כ-900 איש (כולל 43 נשים ו-24 ילדים)
31.5.1948	נכשל ניסיון כיבוש א-צאפי, שמטרתו הייתה השתלטות על מקור מי השתיה שנותק מסדום.
2.6.1948	ניסיון שני לכיבוש א-צאפי, לא צלח אף הוא.
4.6.1948	סדום מופצצת ממטוס.
5.6.1948	הפגזה על סדום.
6.6.1948	הפגזה על סדום.
6.6.1948	גמר פינוי ילדים ונשים בהיטס מסדום לת"א.
11.6.1948	2 סבבי פינוי במטוס ימי, מסדום לחיפה.
7.1948	פשיטה בשייט, מסדום לצפון ים המלח ומשם על מחנה של הלגיון באזור יריחו.
29.7.1948	גמר פינוי מוטס של כ-450 איש מסדום לת"א.
9.7.1948	הפגזת סדום.
17.7.1948	תאונת מטוס בדרכו מסדום לת"א ורציחת כל נוסעיו.
4.11.1948	סיירי פלמ"ח מבאר שבע נפגשים בראס זוועירה ("ראש זהר") עם כוח רגלי מסדום
25.11.1948	מבצע "לוט". חודש הקשר היבשתי עם סדום. כוח פלמ"ח (חטיבת הנגב) מגיע לסדום, דרך חצבה. נצורי סדום מתפנים מהאזור.

1952 - 1948

צוות מצומצם ("קומנדו לנגוצקי") שומר ומתחזק את מתקני
חברת האשלג עד להקמת חברת "מפעלי ים המלח"

נושא ביטחון "גוש ים המלח" היה חריג, יחסית להגנת שאר יישובי הארץ במלחמת העצמאות, מהסיבות הבאות:

- ❖ פריסת מרכיבי הגוש וריחוקו הרב מיישובים יהודים
- ❖ העובדה כי חברת האשלג הייתה חברה בריטית וכי גם לממלכת ירדן היו אינטרסים כלכלים בחברה.
- ❖ הכוח הגדול שהיה בגוש (במאי, כ-1000 איש, מהם כ-450 לוחמים)
- ❖ מורכבות אוכלוסיות הגוש וניגודיהם.
- ❖ ניתוק ובידוד הגוש במשך 7 חודשים.
- ❖ בעיות חברתיות מנהיגותיות מורכבות.
- ❖ תנאי אקלים קשים ביותר.
- ❖ קשיים באספקת מי שתייה.
- ❖ קשיים במלאי הדלק.
- ❖ קיום כלי שייט שאפשרו ניווד כוחות ברחבי האגם.
- ❖ תחבורה אל פנים הארץ בטיסה בלבד.

העובדה שמערך יישובי חברת האשלג לא הוקם כנגזרת מתפיסה צבאית כלשהי, יצרה מציאות צבאית בעייתית.

להגנה על יישובי צפון ודרום ים המלח הייתה חולשה מבנית חמורה. זאת מאחר שכוחותינו היו פזורים לאורך רצועות שטח באורך של למעלה מ-6000 מ' ומרוחקים זה מזה אלפי מטרים. חולשה זאת הייתה ניתנת לשיפור באמצעות ויתור על שטחים מסוימים והתכנסות ביחידות שטח מצומצמות יותר.

פיצוי משמעותי לחולשה זאת, היו שפע השטחים הבלתי עבירים (האגם, בריכות אידוי, בריכות דגים, סבחה, ביצות, כמו גם שטחי בתרונות) שהשתרעו סביב ובסמוך ליישובי חברת האשלג וקיבוץ בית הערבה.

יישובים אלה יכלו לנהל קרב הגנה עיקש בסיוע:

- השטחים הבלתי עבירים
- מאות הלוחמים
- הביצורים
- כמויות הנשק המשמעותיות שעמדו לרשותם.

נקודת המפתח לגורלו של הגוש הייתה ללא ספק ההחלטה להתפנות בליל 19-20 במאי מחלקו הצפוני של ים המלח תוך הימנעות מכל קרב להגנת מתקני חברת האשלג וקיבוץ בית הערבה.

מהלך דרמטי זה הוא שהביא בהמשך גם לסיום דרכה של חברת האשלג הא"י. מהעדויות שבידינו, נראה כי ההחלטה לפנות את מאות תושבי ולוחמי אזור צפון ים המלח ולהימנע מכל קרב נבעה בראש ובראשונה מחמת ייאוש וחרדה עמוקה של מקבלי ההחלטות שהניחו, מטעמים שניתן להבין, כי ההסכם עם ירדן עלול לסכן בהמשך את חיי אנשינו והוא עלול להסתיים ברציחת מאות מהם, בדומה לרצח אנשינו שנשבו בידי הירדנים יממות מספר קודם לכן, בכפר עציון.

האמירות הקיצוניות שהושמעו באותה עת ע"י גורמי מפתח שונים, כאילו אזור צפון ים המלח ייכבש ע"י "הלגיון הערבי" (הירדני) בקלות, נאמרו להערכתנו לצורך שכנוע האנשים בדבר צדקת ההחלטה על נטישת האזור ללא קרב, החלטה שעוררה התנגדות בקרב רבים מאנשי ולוחמי האזור.

למיטב שיפוטי, אין לנו היום את הזכות המוסרית לשפוט את ההחלטות שהתקבלו אז לאור המציאות של אותה עת.

יחד עם זאת, יש לומר כי האמירות בדבר חוסר יכולת קיצונית להגנת האזור בפני תקיפה ירדנית, אינן עומדות במבחן הערכת מצב צבאית שקולה. ניהול קרב עיקש על ידינו בצפון ים המלח יתכן שהיה מרתק כוחות של "הלגיון הערבי" (הירדני) ומאט את הצטרפותם למערכה באזור ירושלים.

יתר על כן, יתכן שתוצאות קרב מסוג זה היו מותירות בידינו את שטחי חברת האשלג בצפון ים המלח ואת בית הערבה, כ"איזור מפורז" בדומה להסדר הפירוז של "מובלעת הר הצופים" פתרון אליו הגיעו בשלהי מלחמת העצמאות בירושלים.

בעקבות אובדן מתקני חברת האשלג בצפון ים המלח, העלו גורמים שונים האשמות שווא נגד נובומייסקי וגרמו לתהליך שהביא ב-1952 להלאמתה של חברת האשלג.

במערכה על הגנת "גוש ים המלח" נפלו במהלך השנים 26 לוחמים.

- ❖ **חברת מפעלי ים המלח - הפועלת באזור מאז 1952, ממשיכה את דרכה של חברת האשלג. החברה, המשתייכת כיום לקונצרן ICL ומהווה דוגמה ומופת לתעשיות הכימיות בישראל.**
- ❖ **בינואר 1949, התיישבו יוצאי קיבוץ בית הערבה בקיבוצים גשר הזיו וכברי.**
- ❖ **קיבוץ בית הערבה הוקם מחדש בשנת 1983 ע"י מתיישבים חדשים.**
- ❖ **אתר מורשת "חברת האשלג ע"ש משה נובומייסקי" - הוקם בשנת 2022 למרגלות הר סדום.**

המחבר מודה לפרופ' אלון קדיש על הערותיו לכתב היד.

1. אלמוג יהודה, אשל בן-ציון, חבל ים המלח, 1956, הוצאת "עם עובד"
2. אל-תל עבדאללה, זכרונות עבדאללה אל-תל, 1960, הוצאת "מערכות"
3. גביש דב, מלח הארץ, 1995, הוצאת "יד-יצחק בן-צבי"
4. גלעד זרובבל, מגד מתי (עורכים), ספר הפלמ"ח, כרך שני - 1995, הוצאת "הקיבוץ המאוחד"
5. גלעד יאיר, חיים חדשים לים המלח, 1998, הוצאת "יצחק בן-צבי"
6. זרחין דב, סדום, מכתב 1952 (אוסף לנגוצקי)
7. טרואן אילן, קרבן של חלוקה-חלוקת ארץ ישראל בשנת 1948, 1995, הוצאת "יד-יצחק בן-צבי"
8. לוי יצחק (לויצה), תשעה קבין, ירושלים במלחמת העצמאות, 1986, הוצאת "מערכות"
9. לנגוצקי משה, עדות - 31.2, ארכיון ההגנה, 1952
10. קורן דוד, בסימן קריעה, ימיה האחרונים של בית-הערבה, 1982, הוצאת "עם עובד"
11. קורן דוד, ההגנה על סדום, 1934-1948, 1989, הוצאת משרד הביטחון
12. קורן דוד, מול הים הכבד, חברת האשלג וההגנה, 1991, הוצאת "מילוא"